

Рецензия

за защита на дисертационен труд на тема:

Разделението на труда в семейството: за границите на майчинството и бащинството

(Българските семейства с деца през 21 в.)

На

Гергана Николаева Ненова

Докторант към катедра Социология на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, за придобиване на научна и образователна степен „доктор“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология, науки за културата 05.11.01 (Социология).

Научен ръководител:

проф. д.с.н. Таня Бойчева Чавдарова

Рецензент:

доц. д-р Петя Иванова Славова, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“,
Философски факултет, катедра Социология,
член на научно жури, утвърдено със заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски“

Дисертацията представлява сериозна заявка за сложен и много мащабен анализ на процесите, чрез които се конструира съвременното родителство в градска, високо образована среда. По-конкретно, предмет на анализ са представите и практиките чрез които се преживява появата на дете в семейството и разпределението на труда по неговото отглеждане. В този смисъл, изследването осмисля на теоретично и емпирично ниво съвременното родителство, върху примера на профила на една конкретна социална група. Подобен анализ е новаторски, защото показва как живее една градска социална група, която едновременно преутвърждава частично съществуващи модели, но и ги променя, внасяйки нови интерпретации и практики на поведени, както по отношение на детството, така и на родителството. Дисертацията показва и исторически наложили се различия във взаимоотношенията между родителите, които са се превърнали в културно обусловени структурни неравенства и заради това тя носи не само познавателен, но и критически заряд.

Анализът на тези проблеми е проведен последователно в пет глави, като в първата се изясняват основни теоретични предпоставки и се изясняват ключови понятия, във втората се анализират институционалните, културните и исторически особености на конструирането на родителството и грижите за детето, като обект на публични и частни действия. В третата част се анализират половите неравенства в историческа перспектива от гл.т. на времето, прекарвано в домашен труд, в това число, и в труд, свързан с отглеждането на детето, чрез вторичен анализ на данни от изследването „Бюджет на времето“, провеждано от НСИ, преди и след 1989 година. В четвърта част се анализират образите на родителството, внушавани от два независими един от друг

източника – масовата литература за отглеждане на деца и хумористичният сайт и асоциираната с него Facebook група „Майко мила“. Пета глава е посветена на всекидневните перцепции и практики на родителите за разделението на труда в семейството. Във всяка една от главите Гергана Ненова демонстрира овладяване и справяне с различни умения и инструменти на научното социологическо изследване – от фин критичен анализ на научна литература и реконструиране на понятия, до използването на различен тип методи – качествени и количествени. От тази гледна точка нямам никакви съмнения, че в хода на провеждане на докторантското си изследване Гергана е овладяла базовите умения, необходими за провеждане на едно научно социологическо изследване. Представеният труд е завършен от гл.т. на собствената си логика и отговаря на всички изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“.

Коментарите, които следват по-надолу имат отношение преди всичко към научните качества на проведеното изследване и анализи и се надявам да са в полза на автора при бъдещи публикации по темата.

Първият коментар се отнася до т. наречената от дисертантката заявка, че изследването ѝ се вписва във феминистката традиция, превръщаща частното в политическо (стр.3 и по-нататък), според която, освен това, взаимоотношенията между мъжа и жената в семейството се схващат като изначално йерархични (стр. 4 и по-нататък), а освен това йерархията е негативна в посока на жената-майка и позитивна по отношение на мъжа-баща. Приведени са множество литературни източници, които показват, че практически няма държава, в която мъжете-бащи да прекарват повече време от жените-майки в домашен труд, включително такъв, свързан с отглеждането на деца. Въз основа на това се възприема и тезата за негативно йерархично разположената жена-майка спрямо мъжа-баща. Въпросът който възниква е, каква е ролята на изследването в този дебат – да преутвърди върху нов терен нещо, което се знае (включително за България от цитирани сравнителни изследвания) или да разбере на какво се дължи то и дали става дума за негативна или за позитивна йерархия, за избор или за принуда, за двустранно или едностранно конструирани властови полета и упражнявана власт, структурираща взаимоотношенията между родителите и т.н. Според мен, възприемане на тази негативна йерархична теза спрямо жените-майки натоварва допълнително ценностно изследването¹ и отнема изследователска чувствителност. Практически, заемането на подобна изследователска позиция не позволява да отидем отвъд симптоматиката (например „жената-майка Сизиф“) и да разберем на какво се дължи по-голямото ангажиране на жените-майки с домашен труд и с труд по отглеждането на деца. С други думи, повечето часове труд не биха ли могли да означават и по-силни и практически отново йерархични, но в полза на жената-майка взаимоотношения в дома, а и извън него?

Вторият ми коментар е свързан с един „терминологичен шум“, който се долавя в дисертацията и е свързан с две ключови понятия – тези за „пол“ и джендър“. Докато за второто понятие има експлицитно заявена дефиниция (стр.13), понятието за пол се използва сякаш като равностоен синоним за „джендър“. Как се разбира всъщност

¹ Всяко изследване е ценностно натоварено, но тук става дума за допълнително натоварване, заради експлицитното и безвъпросното привилегироване на идеологическата позиция на феминизма.

категорията пол в дисертацията? Този въпрос е важен, защото полът се използва както като политически конструирана категория чрез данните на НСИ от изследването „Бюджет на времето“ (преди и след 1989 г.), които не отчитат джендър отношенията, стоящи зад конструирането на пола (в трета глава), така и като себеидентификация на самите респонденти като някакви, т.е. като произтичащи от социалното конструиране на пола (глава пета). Накратко, можем ли да интерпретираме данните от „Бюджет на времето“ като данни, чрез които анализираме джендър неравенства или това са данни чрез които анализираме само полови неравенства?

Третият ми коментар се отнася до вписването на дисертацията в т. наречената теория на пресечностите. Съвсем коректно, анализирайки западната литература, Гергана Ненова показва, че разпределението на труда в дома не е просто злободневен и частен проблем на едно семейство, а е вписано в и зависимо от феномени, стоящи отвъд самото семейство, като например принадлежността на родителите към определена класа, етнос, и т.н. Подчертава се (въз основа на анализа на литературата), че класата е онази социална структура, която в най-голяма степен влияе върху формирането на отношения между половете в семейството, в т.ч. и по отношение на полагаания труд при отглеждането на деца. В тази връзка имам няколко под-въпроса. На първо място, липсва ми аргументация за избора точно на класа, като сфера на пресеченост с тази на пола и приложението на тази теза в български контекст. Това, че в англо-американската литература тази сфера е най-експлоатирана за анализ на родителството и половата диференциация на труда в дома (стр.17), прави ли я автоматично и най-подходяща за анализ на този род отношения и в България и ако да, как? На второ място, дебатът за това какво наричаме класа се появява едва на 91-92-ра стр. Дефиницията му пък е толкова обща, че спокойно може да се замени с някоя от обективните характеристики на подбор, примерно с „образовани двойки-родители, живеещи в столицата и отглеждащи сами децата си“. Твърде голяма е претенцията да се говори за средна класа, и твърде общо и илюстративно е подхотено към проблематизацията на самото понятие и към употребата му. Можем ли да твърдим със сигурност, че всички 11 изследвани двойки в последната глава от дисертацията принадлежат към средната класа? Освен високото ниво на образование, живеенето в столицата и самостоятелното отглеждане (без баби) на деца, кои са другите обединяващи признаци, които позволяват да класифицираме тези двойки като равностойно принадлежащи към средната класа? На трето място, понятието за класа безспорно препраща към потопеността на родителите в капиталистическите отношения, чрез типа труд, който упражняват, чрез начина по който го упражняват, чрез доходите които генерират, чрез начина по който преутвърждават и/ или оспорват, с всекидневните си практики по отглеждане на деца, капиталистическите отношения от които са част. Съвременните форми на родителство, които се откриват в дисертацията могат ли да бъдат интерпретирани като критика на съвременния капитализъм и ако да, как?

Четвъртият ми коментар има отношение към формулираните хипотези. От моя гл.т. централната хипотеза е тавтологична и по същество не-хипотеза. Според нея социалните и културните процеси, регистрирани в международен контекст могат да се наблюдават и в български контекст (стр.7). България не е затворено общество и никога не е била, напротив. Анализът на анотациите на книги, проведен в една от главите, по-голямата част от които преводна литература, само потвърждава това. Анализът на научната литература по темата – също. Да се предполага, че нещо което протича като

тенденция в други общества, с които България активно общува, не е налично в нея звучи трудно защитимо. Нещо повече, както Гергана Ненова показва, транспонираните европейски политики дори нормативно налагат промяна в тази посока. За мен лично не-експлицираната хипотеза, която разработва дисертацията е свързана с твърдението, че представителите на високообразованите градски семейства, отглеждащи сами (без баби) децата си са носители на промяната в схващането и практикуването на родителството и на преразпределението на труда в семейството. Всички данни, анализирани в дисертацията внушават това, но тази не-експлицирана хипотеза няма как да бъде разгърната без сравнителен анализ между представители на различни социални групи родители. Подобен сравнителен анализ липсва в дисертацията, на което вероятно се дължи и тавтологичната не-хипотеза.

Петият ми коментар се отнася към емпиричното изследване на сайта „Майко мила“ и асоциираната с него Facebook група. За разлика от другите емпирични изследвания, проведени с висока доза методологическа строгост и рефлексивност, това е единственото емпирично изследване, където методът за подбор на единиците на изследване, на типа на подбора (извадков или изчерпателен) не се дискутира. Посочено е само, че е приложен методът на контент-анализ и периодът на провеждане на самото изследване. За мен това е най-незащитената методологическа част на изследването. От гледна точка на интерпретацията, тази част също поражда проблем. Сайтът и групата са изследвани, защото се възприема допускането, че те са критически инструмент на модерната публичност. Дали това е наистина така? Сайтът „Майко мила“, всъщност не се ли затваря в собствения си капан – критикувайки, но заради начина по който го прави, легитимира доминиращия наратив на психологизация и естественост на ситуацията, в която се намират съвременните жени-майки. Това са колкото критични, толкова и нормализиращи дискурси и практики и затова съвсем не съм сигурна, че действително са критически инструмент. Допускането за амбивалентност на въздействието на публичните дискурси като критически инструмент ми се струва по-правдиво като заключение от проведения анализ.

Шестият и последен коментар се отнасят до претенцията за многомашабност на анализа, т.е. за анализ на разделение на труда в семействата с деца на макро и микро ниво на анализ. Формално погледнато, тази претенция в дисертацията наистина е удържана, чрез използването на различен тип данни и методи и провеждането на различни емпирични изследвания. На съдържателно ниво обаче липсва в достатъчна степен триангулация на тези данни. Триангулацията на данни е проблематична и заради споменатия вече „терминологичен шум“ по повод на двете ключови понятия – джендър и пол. Как триангулираме данни, които адресират различни по същество понятия?

От моя гл.т. най-същественият принос на анализа се състои в това, че публичните политики, насочени към отглеждането на деца (като дългия период на платено майчинство) и институционалните практики за приложението им (недоверието към грижите за деца, полагани в публичните институции) се оказват изключително важни за свръх-натовареността на образованите, работещи, отглеждащи без баби, а само в съжителство, жени-майки. Тази теза се появява без да е била експлицитно заявена като изследователска задача и за мен бъдещото ѝ разработване би било изключително пригодно в теоретичен и в приложен план.

Отправените въпроси и критични коментари не трябва да оставят съмнение, че представеният за защита труд е дисертабилен и отговаря на изискванията за провеждането на едно самостоятелно социологическо изследване. Бих казала, че поставените въпроси и коментари подчертават качествата на представения труд и насочват към възможности за бъдещото му разгръщане.

Смятам убедено, че на Гергана Николаева Ненова трябва да бъде присъдена научната степен „доктор“, по професионално направление 3.1. Социология, Антропология, науки за културата (Социология).

19.12.2019 г.

доц. д-р. Петя Славова